وەڵامێک بۆ ڕەخنەکانی بەڕێز کاک هۆمەر محەمەد لەسەر ووتارێکی من لەسەر چۆنێتی بەکوردستانی کردنی هەرتاکێک کە دەیەوێت لە کوردستاندا بژیت..

کاوە حەسەن

لە وتارێکی ڕەخنەگرانەدا، بەڕێز کاک هۆمەر محەمەد، سەبارەت بە چۆنێتی مامەڵەکردن لەگەڵ هاتنی دانیشتوانی شارەکانی باشوور و ناوەڕاستی عێراق بۆ کوردستان بەتایبەت (هاوڵاتییانی عەرەب بەڕێژەیەکی زۆر)، هەوڵی داوە لە ڕوانگەی مێژوویی، دەستووری و سیاسییەوە سەرنجمان ڕاکێشی بۆ ووردبوونەوەی زیاتر لەسەر پرسی پارێزگاریکردن لە کوردستانی بوونی شارەکان و پاراستنی دیمۆگرافیای کوردستان.

سەرەتا دەستخۆشی لە بەڕێز کاک هۆمەر دەکەم سەبارەت بە ڕەخنەو بۆچوونەکانی. وە پێویستە و گرنگیشە لەڕێگەی ئەم جۆرە باسانەوە، ئاراسەتەکان دوور راگرین لەهەڵوێستی کاردانەوەی سۆزداری و قسەکردن لە سەنگۆی قوربانی بوونەوە بۆ دەستڕاگەیشت بە ڕێگاچارەی گونجاوی م□ر□ی بۆ ژیانێکی شایستە بۆ ئەوانەی دەیانەوێت لەکوردستاند بژین. گرنگە بەدواداچوون لەسەر پرسی دیمۆگرافی، ناسنامەی نەتەوەیی، نیشتەجێبوون و پەیوەندیی نێوان کورد و پێکهاتەکانی دیکەی عێراق بکەین. بەسەرکردنەوەی ئەم پرسانە گرنگە چونکو پرسی دیمۆگرافی کوردستان و ترس لە گۆڕینی بە تەنیا پرسێکی یاسایی یان ئابووری نیە. ئەم پرسە بۆ خەڵکی کوردستان و کوردستانیان بەشێوەیەکی سەرەکی پرسێکی سیاسی و مێژوویشە (هەروەک کاک هۆمەریش ڕوونی کردەوەتەوە). با ب□ تەکەی پێشووی بەندە کە کاک هۆمەر لەسەری نووسیوە هەنگاوێکە بۆ گۆڕینی گفتوگۆ لە پرسی کێ بێت و کێ نەبێت بۆ پرسی چۆنێتی پاراستنی نەک بەتەنیا لە ڕێگەی پێکەوە ژیان، بەڵکو سازدانی ناسنامەی کوردستانی بوونیشە. سەرەتا بۆ دەستگەیشتن بە وەڵامی درووست بۆ ئەم پرسیارە، گرنگە لە چوارچێوەی کاردانەوە بێینە درێ و ئەوە قبووڵ بکەین کەکۆچ و گەڕان بەدوای ژیانێکی باشتردا دیاردەیەکی جیهانییە، وەهیچ شوێنێکی نیشتەجێ

بوون بە تەنیا لەڕێگەی قووڵکردنەوەی هەست و خۆپاراستنی نەتەوەییەوە ناتوانێت بەر بەهاتنی کەسانی دەرەوە بگرێت. ئەو شوێنانەی کە لەباری ئابووری و ئاسایشەوە پێشکەوتوو و ئارامترن، هاتنی کەسانی غەیرە دیاردە و گرفتێکی بەرچاوە لە ئەمڕۆدا مامەڵەکردن لەگەڵیدا کارێکی ئاسان نییە.
بە ڕۆشنکردنەوە و هەڵسەنگاندنی دیاردەی هاتنی بەلێشاوی هاوڵاتیانی عەرەب بۆ کوردستان، گرنگە ڕاوێژ بە هەندێ سەرچاوە بکەین کە کارئاسانی زۆریان لەسەر تێگەیشتن و دەستڕاگەیشتن بە وەڵامی گونجاو بۆ ئەم بابەتە کردوە. بەسەرکردنەوەی تێڕوانینە جیاکان سەبارەت بە پرسی ناسیۆنالیزم و دیمۆگرافیا، پەیوەندی نێوان تاکەکان لە شوێنێکی تایبەتدا، (کە لەم باسەدا کوردستانە) گرنگن بۆ وڵاتانی سیاسەتی کاردانەوە و ئاواکردنی گۆڕانی ڕۆڵی قوربانی لەدەستبرکردن بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی کوردستان.

گرنگە بپرسین، لە ٣٥ ساڵی ڕابردوودا چی جۆرە هەستێکی ناسیۆنالیستی بنیاتنراوە؟ وەئایا بەپێی ئاڵۆزبوونی سروشتی مێژووی، فەرهەنگی و سیاسی ناوچە کوردستانییەکان، چی جۆرە ناسیۆنالزمێک دەتوانیت سوود بەخش بێت و ئارامی و پێشکەوتنی زیاتر فەراهەم بکات بۆ کوردستانیان؟ گرنگە ووردتر بپرسین، بە چۆنێتی تێگەیشتنی زیاتر و مامەڵەکردن لەگەڵ کێشەی هاتنی هاوڵاتیانی عەرەب بۆ کوردستان، دەکرێت کۆمەڵێک لەچی جۆرە ناسویۆنالیزمێک وەربگیردرێت؟ بە دەستگیربوون لە وەڵامی درووستی بۆ ئەم جۆرە پرسیارانە، پێویستە پێناسە جیاجیاکانی ناسیۆنالیزم بەسەر بکەینەوە، کە لەلاین چەندین توێژەرەوە تاوتیێکراوە و لێرەدا بۆچوونەکانی (ئێرنیست گیڵنەر، بینەدک ئەندرسن وئەنتۆن دی سمث) بەسەر دەکەینەوە.
بۆ نموونە، گیڵنەر، پێی وایە کە ناسیۆنالیزم بەرهەمی مۆدێرنیتەیە نەوەک دیاردەیەکی سروشتی و هەمیشەیی مێژوویی. ئەو پێی وایە کۆمەڵگەی پیشەسازیی مۆدێرن پێویستی بە جۆرێک لە کەلتووری هاوبەش و ستانداردکراو هەیە. پێویستی بە هێزی کارێک هەیە کە خوێندەوار بێت، بتوانێت لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە بگوازرێتەوە، بتوانێت لەگەڵ دامەزراوە و ژینگەی نوێدا خۆی بگونجێنێت، زمان و شێوازی پەیوەندیی هاوبەشی هەبێت و لە سیستەمی پەروەردەی گشتیی ستانداردکراودا بەشدار بێت.
بۆیە ئەگەر ئەمە باس لەدەوڵەتداری و بەزاندنی بەرژەوەندی حزبی دەکەین بۆ پاراستنی دیمۆگرافیای کوردستان و دەمانەوێت بنەماکانی دەوڵەتێکی مۆدێرن بنیات بنێین، پێویستە کۆمەڵێک لەو مۆدێلانە

وەربگرین کە نمونەی جوانیان بۆ پاراستنی دیمۆکرافی و ناسنامەی نەتەوەی خستوەتە نێو فەرهەنگی سیاسیەوە. پێویستە دەست بە ووشیاری مۆدێرن و سیستەمی پەروەردەی مۆدێرن بەرین، پێویستە کەڵک لە پەروەردەی گشتی و فەراهەمکردنی زمان و مێژوو و زانیاری کەلتووری هاوبەش بە کوردستانیان وەربگرین. گێلنەر پێمان دەڵێت، نەتەوە و ناسیۆنالیزم تەنیا بە مێژووی کۆن و خوێن و ڕەچەڵەک ڕیشەدار نابێت؛ بەڵکوو دامەزراوە و تێگەیشتنی مۆدێرن، بە تایبەت لەسەر پەروەردە، زمان و دەوڵەت، ڕۆڵێکی بنەڕەتییان هەیە لە سازدانی هۆشیاری گشتی وپێکەوە گرێدانی تاکەکانی کۆمەڵگا. بەکەلک وەرگرتن لەم ڕوانگەیەی گیڵنەر، ئەتوانین بڵێین زمانی کوردی تەنیا بابەتێکی کەلتووری نییە؛ دەتوانێت ببێتە بەشێک لە ژێرخانی کۆمەڵایەتی و دامەزراوەیی کۆمەڵگا بە گشت ئەوانەی کە دەیانەوێت ئەم زمانە فێربن تاکو لە کوردستاندا بژین.

بەچونێکی تر، بینێدک ئەندەرسن، نەتەوە بە کۆمەڵگایەکی خەیالکراو دەزانێت. ئەم بەچوونە بەو مانایە نییە کەبوونی نەتەوە بخاتە ژێر پرسیارەوە، بەڵکوو بەو مانایەیە کە زۆربەی ئەندامانی نەتەوە یەکتری بە شەخسی ناناسن، بەڵام هەموویان خۆیان بە ئەندامی هەمان کۆمەڵگە دەزانن.

ئەم بەچوونەی ئەندرسن پێمان دەڵێت: بۆ نموونە، کوردێک لە هەولێر دەتوانێت هەست بە پەیوەندییەکی بەهێز لەگەڵ کوردێک لە کرماشان، دیاربەکر یان قامیشلۆ بکات، تەنانەت ئەگەر هەرگیز یەکتریان نەبینیبێت. ئەم تێڕوانینەی ئەندەرسن گرنگە بە چۆنەتی مامەڵەکردن لە گەڵ تاکی تازە نیشتەجێبووی غەیرە کورد لەکوردستاندا، گرنگە بپرسین چۆن لەڕێگەی زمانەوە هەستی (بوون بە بەشێک لە هەموان) لەناخی ئەو تاکەدا درووست بکەین؟ ئەگەر ئەو تاکە توانی بەکوردی بدوێ، بنووسێ، بخوێنێتەوە و ڕێز لە نەریتە کۆمەڵایەتیەکان و یاساکانی هەرێم بگرێت، ڕاستەوخۆ نابێتە تاکێکی کوردستانی؟.

ئەنتۆن د سمث پێی وایە نەتەوەی مۆدێرن زۆرجار لەسەر بنەمای مێژوو، بیرەوەری، هێما و ناسنامەی کۆمەڵە ئێتنیکییە پێشووەکان بنیات دەنرێت. بەچونەکانی سمث بۆ ئەم باسە زۆر گرنگن، چونکە تیۆریەکەی ڕێگە دەدات بڵێین ناسنامەی کوردی تەنیا بە دامەزراوە مۆدێرنەکان دروست نەکراوە؛ بەڵکوو مێژوو، زمان، بیرەوەری، ئەدەبیات، هێما وپەیوەندی بە خاکیش لە دروستکردنی ئەو ناسنامەیەدا ڕۆڵیان هەیە و دەبێت. ئەم بەچونەی سمث بۆ باسکردنی گۆڕانی دیمۆگرافی گرنگە، چونکو ئەگەر ناسنامەی نەتەوەیی لەسەر بیرەوەری و هێما و پەیوەندی بە خاک بنیات نرابێت، ئەوا گۆڕانی

دیمۆگرافی دەتوانێت لەلایەن کۆمەڵگەوە وەک پرسیارێک سەبارەت بە بەردەوامیی ناسنامە ببێتە پرسێکی هەستیارو ڕەنگە زۆربەی نیگەرانییەکانی کاک هەمەریش لەم سنگەیە بێت. بەڵام لەهەمان کاتدا گرنگە ترس وهەڕەشەی لە سەر گۆڕینی دیمۆگرافی هیچ کات نەبێتە پاساو بۆ فەرامۆشکردن و بەقوربانی کردنی مافی تاک و نیشتەجێ بوون.
جیاکردنەوەی ئەم دوو چەمکە گرنگە بە ئەوەی گفتوگۆکەمان سنووری «نیگەرانی» و «ڕەتکردنەوە» تێپەڕێنێت. گرنگە پرۆسەی هەوڵی پاراستنی دیمۆگرافی کوردستان هاوتەریب بێت لەگەڵ ئازادی نیشتەجێ بوون بە ئەوانەی کە دەیانەوێ ببەنە بەشێک لە کۆمەڵگای کوردستانی.
بۆ نمونە، هەروەک کاک هەمەر خۆشی ئاماژەی پێکردووە، مافی ئازادی نیشتەجێبوون بۆ هاووڵاتییان لە دەستووری عێراقدا بەڕەسمی ناسراوە و هەرێمی کوردستان پابەندە بەوە دەستورەوە، بەڵام کاتێک هاوڵاتییانی غەیرە کورد ڕوو لە کوردستان دەکەن و لەبری ئەوەی ئەم (هاتنی بەڕێشاوە بە بەردەوام بوونی سیاسەتی تەعریب) پێناسە بکەین ، گرنگە بپرسین چۆن بتوانین ناسنامەی کوردستانی بوون بپارێزین؟ بەڕێی سەرباری بوونی هێما و پەیوەندی تاکی کوردستانی بە خاکی کوردستانەوە، مێژووی ناوچە کوردستانییەکان پڕە لە قوربانی و پاکتاوکردنی سیستەماتیک لەلایەن دەوڵەتە یەک لە دوای یەکەکانی عێراقەوە. بەڵام لە بری ترس و کاردانەوە و گەڕانەوە بە ڕابردوو و ئاراستەکردنی گازەندەکان لەچوارچێوەیکی سنورداردا، بە ناواقعی و غەیرە کوردستانییە کەلک لەو نموونانە کە دووبارە لە درێژەی باسەکەدا باسیان دەکەین و (کاک هەمەر بە نموونەی نا واقعی و غەیرە کوردی و نەشیاو بۆ ناوچەکە دەیان بینێ) بەدوای چارەسەری شیاو گونجاودا بگەڕێین؟
هەوڵدان بو وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارانە گرنگە چونکو هەوڵدانە بە دوورکەوتنەوە لە تێڕوانینی کاردانەوەی سۆزداری و دەرچوون لە بازنەی پاوانکردنی یەکتری کە ڕژێمە یەک لە دوای یەکەکانی عێراق برەویان پێداوە و کاریان پێکردووە. لێرەدا گرنگە لە ڕێگەی باسکردنی چەمکی مێژوو، چەمکی گۆڕینی دیمۆگرافی یان مافی نیشتەجێبوون، ئاوێتە بوون یاخوود “integration” ، کۆپی کردن یاخوود فێربوون لە ئەزموونی ووڵاتی پێشکەوتووەکان دەستمان بە وەڵامی ڕۆشن و گونجاو بگات.

ڕاستە مێژوو نابێت لەبیر بکرێت، بەڵام نابێت تەنیا پاساو بێت بۆ هەڵوێستی سیاسی.

هیچ کەسێک ناتوانێت ئەزموونی کورد لەگەڵ سیاسەتی تەعریب،

گواستنەوەی زۆرەملێ، ئەنفال، کیمیاباران و گۆڕینی دیمۆگرافیی ناوچە کوردنشینەکان پشتگوێ بخات. وە بەندە ئەگەر لە کوردستان بژیم یاخوود هەرجێگەیەکی تری دنیا، ناتوانم نکۆڵی نەک لە کوردستانی بوون، بەڵکو کەرکوکی و گەرمیانی بوونم بکەم، کە چەندە سیاسەتەکانی تەعریب و ئەنفال و پاکتاوکردنی ڕاستەوخۆ ڕەچکە و ساراپای ژیانی من و خێزانەکەم و کەسە نزیکەکانمی بە هەتا هەتایە گۆڕی.

من لەو باوەڕەدا نەبووم و نیم کە سیاسەتی تەعریب لە عێراقدا تەنها هەڵەیەکی تاکە کەسی بوو، یاخوود دەوڵەتی عێراق نیازێتی بەشێوەیەکی مەدەنیانە پرسی نەتەوەکان و تەکەڵبوونیان بەیەکتر وەک شوێنەکانی تر (دنیای ڕۆژئاوا) چارەسەر بکات. وە هیچ کاتێک سروشتی دەستەڵاتە یەک لەدوای یەکەکانی عێراق بە هیچ شێوەیەک نیازپاکی و تەکەڵبوونی دانیشتوان نەبووە. بەڵکوو لەزۆربەی قۆناغەکاندا بە شێوەیەکی سیستەماتیک نیازی بەعەرەبی کردنی ناسنامەی شارە کوردستانییەکان یەکێک لەسیاسەتە سەرەکییەکانی هەزرە عێراقییەکان بووە.

من تەواو هاوڕام لەگەڵ کاک هەمەردا سەبارەت بە ساڕێژ نەبوونی برینی ئەنفال و پاکتاوکردن و ڕاگواستن لەسەر کورد بون. وە ئەو شایەتییەش بەکاک هەمەر دەدەم کە ئەو بەس خەریکی نووسین نەبووە، بەڵکو گوند بە گوندی گەرمیانی بەسەرکردۆتەوە بە ئەوەی ئازارەکانی کەسە نزیکەکانی من بەدنیا بگەیەنێت. بەڵێ ئەو مەژووە نابێت وون ببێت، وە من خۆم بەکەمتەرخەم دەزانم سەبارەت بەگوزارشتکردن و باسکردنی چەنێتی وونبوونی کەسە نزیکەکانی خۆم لە گوندەکانی عەلی موستەفا و تاوەرەبەرز و مامشە و قەچەلی و چەندین شوێنی تر. بەڵێ من کەمتەرخەمم. بەڵام گرنگە بەتەنها مەژوو نەبێتە بنەمای هەموو سیاسەتێکی داهاتوو بیرکردنەوەیەکی داهاتوومان. ڕەنگە پێویست نەکات هەزاران ساڵ بگەڕێینە دواوە بۆ ئەوەی کەسانی غەیرە کوردستانی بهێنینە ئەو باوەڕەی کە کە سەرەتا لەناوچەکەدا ژیاون، یاخوود چونکو میژوو ئاوا بووە، پێویستە نەتەوەکان هەمیشە لە دۆخی ترس و گوماندا بمێننەوە. لەبری کارێکی وا گرنگە بپرسین چۆن مەژوو ببێتە بنەمای هۆشیاری، نەک بەربەستی گەوڕە و توڕەیی و ترس بۆ دروستکردنی داهاتوویەکی ئارام و سەقامگیر لە کوردستاندا؟

گرنگە هەڵوەستە لە سەر ئەوە بکەین کە ئەگەرچی تەعریب لە ڕابردوودا بە زۆر و دەسەڵاتی دەوڵەتی ئەنجام دراوە، ئەمڕۆ چۆن هاتنی تاکێکی عەرەب یاخوود هەرنەتەوەیەکی تر لە هەڕەشە بە سەر گۆڕینی دیمۆگرافی کوردستان بگۆڕین بە جەسپاندنی زیاتری کوردستانی بوونی ناوچە کوردستانییەکان؟ وەڵامەکی سادە بە ئەم پرسیارە ئەوەیە

کە ئەمە پێویستە جەخت لە دروستکردنی دامەزراوەکانی حکومڕانی بکەین، وە لەڕێگەی دامەزراوەکانەوە و بەداڕشتنی پلان و سیاسەتی درووستەوە هیچ گرووپێک نەتوانێت لە داهاتوودا بە زۆر ناسنامەی گرووپێکی دیکە بگۆڕێت. لەمەش گرنگتر ناسنامەی هەرێمی کوردستان و کوردستانی بوونی نەبەستینەوە بەڕێژەی دانیشتوانەوە یاخوود یەک نەتەوەوە، چونکو کوردستان بەتەنها خەڵکی کورد تێیدا ناژێت. کوردستان وەک زۆربەی ووڵاتانی دنیا نیشتیمانێکی فرە نەتەوەیە، بۆیە وەگرنگە کرۆکی سیاسەت و پلانەکانی دامەزروەکانی دادپەروەری بە لەنێوان دانیشتوانی هەرێمی کوردستاندا لەڕێگەی سازدانی هەستی کوردستانی بوونەوە، وەلەڕێگەی دادپەروەریە دەکرێت گەرەنتی پاراستنی ناسنامەی کوردستانی بوون مسۆگەر بکات.

جیاوازی نێوان «نیشتەجێبوون» و «پڕۆژەی گۆڕینی دیمۆگرافی»

لەرەخنەکانی کاک هەمەردا ڕۆشن نییە کە ئەگەر کەسێکی عەرەب، تورکمان، ئاشوری یان لە هەر پێکهاتەیەکی تر کە ڕوو لە کوردستان دەکات بۆ کارکردن، خوێندن، ژیان و نیشتەجێبوون، چون بتوانین لە «پڕۆژەی تەعریب» دایماڵین و نەچێتە خزمەتی سیاسەتی تەعریبکردنەوە؟ ئەم پرسیارە گرنگە لەبەر ئەوەی هەرێم ڕەنگە پێویستی بە هێزی کار هەبێت، ڕەنگە زانکۆکانی بەبەراورد بە زانکۆی شارەکانی تری عێراق لەپێشتر بن. ڕەنگە ئارامیی و پێشکەوتنێک کە لە کوردستان فەراهەم بووە هاندەر بێت بۆ زۆر خانەوەدا کە بیانەوی لەهەرێمی کوردستاندا ژیان بکەن. پێویستە هەریەک لەم هۆکارانە بە هاتنی بەلێشاو بۆ هەرێمی کوردستان لە چوارچێوەی پلانی ڕۆشن و سیاسەتی قوڵکردنەوەی ناسنامەی کوردستانی بوونی هەرێم ڕێکبخرێنەوە. بەدواداچوون و هەڵدانەوەی لاپەڕەکانی مێژوو زۆر گرنگن، بەڵام گرنگە بپرسین کە ئایا هەنگاوەکانی یەکە ئیدارییەکانی هەرێمی کوردستان چی جۆرە بایەخێکیان بە سیاسەتی کوردستانی بوون داوە؟ گرنگە دەستەڵات بەهەموو ئەو تێبینیانەی کە لەسەری هەمانە بکەوێتە دارشتنی یاساو پلان بۆ مامەڵەکردنی جیاواز لە نێوان نیشتەجێبوونی تاک لە کوردستاندا لەلایەک وە پرۆژەی گۆڕینی دیمۆگرافی کوردستان لەلایەکی تر. گرنگە لە ڕێگەی سیاسەت و نیازی ئاوەتە بوونەوە بتوانین تەوژمی هاتنی هاوڵاتیانی عەرەب داماڵین لە نیاز یاخوود بوون بە بەشێک لە پرۆسەی تەعریبکردنی کورستان بە کەلک وەرگرتن لەو ڕێگاچارانەی کە لەدنیادا بۆ بەرگرتن بە گۆڕینی دیمۆگرافیا و ناسنامەی هەرێمەکان بەکار هاتوون. باسکرنی کەنەدا، سویسرا یاخوود هەرشوێنێکی تری دنیا بەو مانایە نییە کە من خۆم جیا بکەمەوە

لەخەڵکی کوردستان و وەک غەیرە کوردێک لەسەر بابەتەکان قسە بکەم. نا بۆ من زیاتر کەڵک وەرگرتنە لەو ڕێگا چارانەی کە بۆ پاراستنی پارسەنگی نەتەوە جیاکان لە سنووری ووڵاتێکدا بەکار هاتوون. دوورکەوتنەوەیە لە هەڵوێستی سۆزنواندن و ڕۆڵی قوربانی گێڕان و نزیک بوونەوەیە لە چۆنێتی کەڵک وەرگرتن لەو نموونانەی کە گرفتەکانیان هاوشێوەی ئێمەن. گرنگە لەبری خۆبەستنەوە بە پاساوی ئەوەی کە کوردستان و عێراق نابێ بەراورد بکەین لەگەڵ ووڵاتانی پێشکەوتوودا و ڕەفتاری دژە مر□یانەی سەرانی سەربازی سوپاکانی عێراق بە نمونە بهێنینەوە، لەو ڕێگا چارانە ووردبینەوە و بزانین چەندە گونجاون بۆ فەراهەمکردنی ئارامی و سەقامگیری زیاتر. گرنگە ئێمە بەدوای ڕێگا چارەیەکدا وێڵ ببین کە خەڵکی کوردستان یەکسان بکات لەگەڵ ئەو نەتەوانەی کە لەناوچەکەدا بۆ چەندین ساڵە لەگەڵ ئێمەدا ژیان دەکەن.

هەرچەندە ئێمە بەدواداچوونێکمان لەبەردەستا نییە کە پێمان بڵێ بیرکردنەوەی گشتی تاکی عێراقی چۆنە، مێژووی دەستەڵاتەکانی دەوڵەتی عێراق گەواهی ناسوێنالیستێکی نەژادپەرستی دژە خەڵکی کوردستان بووە. وە خۆشخەیاڵییەکی گەورەیە کە ئەگەر پێمان وابێت کۆمەڵگای عێراق و بەتایبەت شارە غەیرە کوردستانیەکان هەمان شێوەی ئەو ووڵاتانەیە کە ئێمە بە نموونە باسمان کردوون. بەڵام ئەگەر ئێمە لەو باوەڕەدا بیین کە کامڵ بوونی مۆدێلی حکومڕانی پرۆسەیەکی دڕێژخایەن وپێویستی بە پشوودرێژی هەیە، پێویستە بۆ پرس و کێشەکانی کوردستانیێش بیر لەڕێگاچارەی درووست بکەینەوە لەبری گەڕانەوە بۆ یاخی بوون و گەڕانەوە بۆ گێڕانی ڕۆلی قوربانی. بەڵێ لە عێراقدا هێشتا ڕێککەوتنە نهێنیەکان ئاراستەی سیاسەتکردن دیاری دەکەن، بەڵی دەستتێوەردانی ووڵاتانی ناوچەکە لە کرۆکدایە. بەڵام ناکرێت ئێمە ئاماژە بۆ ئەو ڕێگاچارانە نەکەین کە تاکو ڕادەیەکی باش سەرکەوتوون.

«ئاوێتەکردنی مەدەنی» بە مانای «ئاوێتەکردنی نەتەوەیی» یاخوود توانەوەی کورد نییە

لە وتارە سیاسیەکاندا سەبارەت بە پرسی پێکەوە ژیان و پاراستنی بەرژەوەندی نەتەوەیی خەڵکی ڕەسەنی ناوچەیەکی دیاریکراودا ئەرکی سەرەکی لەئەستۆی دامەزراوەکانی دەوڵەتدایە. لێرەدا هەروەک کاک هۆمریش پرسیوێتی کە ئایا هەرێمی کوردستان توانای بڕیاردان یاخوود جێبەجێکردنی مەرجی زمان و کولتووری هەیە؟ دڵنیام هەموو دەزانین کە لە هەرێمی کوردستان شت□□ک نییە بەناوی حکومەتی هەرێمی

کوردستان. بەداخەوە بەبێ بوونی دەستەڵاتێک کە بتوانین پێناسەیەکی سادەی حکومەتبوونی بۆ بکەین، ڕەنگە زۆرێک لە بەرامبەر باسێکی لەم بابەتە لەئێستادا بێ ئومێد بن. بەڵام لێرەدا گرنگە بگەڕێینەوە سەر ئەو خاڵەی کە باسمان کردبووە (بە بەرگرتن بە سیاسەت و نیازی تەعریبکردن) کە ئەویش بابەتی تێکەڵبوونی یاخوود ئاوێتەکردنی مەدەنیانەیە «Civic Integration» . ئەم بابەتە پێویستە ببێتە جێگەی باس و بزوێنەری ئاراستەکان وەک بەرپەرچدانەوە بە نیاز یاخوود سیاسەتی تەعریبکردن. ئاوێتەکردنی مەدەنی لە شارە کوردستانییەکاندا دەبێت واتای ئەوە بێت کە:

• تاکی هاتوو پێویستە زمانی کوردی فێرببێت بۆ ئەوەی بتوانێت لە ژیانی گشتی بەشدار بێت؛
• یاساکانی هەرێم بزانێت و ڕێزیان لێبگرێت؛
• بەشداریی ژیانی مەدەنی و کۆمەڵایەتی بکات؛
• لە هەمان کاتدا مافی پاراستنی ناسنامە و کولتووری خۆی هەبێت.

ئەمە خاڵانە دەتوانن بەبێ ئەوەی پێویست بکات هەمووان هەوڵی بە یەک نەتەوەکردن یاخوود سڕینەوەی یەکتری بدەن جۆرێک لە هاووڵاتیبوونی هاوبەش لە جوگرافیای کوردستاندا دروست بکەن. گرنگە لە ڕێگەی ئەم هەنگاوانەوە هەستی تاکەکی غەیرە کورد بگۆڕدرێت بۆ هەستی (یەکێک لەئێمە). کاتێک ئەو تاکە بەهەمان زمان قسە دەکات، بەهرەمەندە لە هەمان یاسا و بەشدارە لە هەمان بۆنەی کۆمەڵایەتی و کولتوریدا، وە زمانی هەڵسوکەتی ڕۆژانەی، لەدەرەوەی ژیانی تایبەتی تاکە کەسی، زمانی ڕەسمی هەرێمە، ڕاستەخۆ دەبێت بە تاکەکی کوردستانی بەبێ گۆڕین یاخوود لەبەرچاوگرتنی ناسنامەی ئیتنیکی.

ئەزموونی کەنەدا و سویسرا و شوێنە پێشکەوتووەکان نابێت کۆپی بکرێت، بەڵام کەڵکیان لێ وەربگیرێت

لە ڕەخنەکانی کاک هەمەردا لە شوێنێکدا دەڵێت کە ناتوانرێت بە سادەیی مۆدێلی کەنەدا یان سویسرا لە دۆخی عێراقدا تاقیبکرێتەوە. ئەمە دەکرێت لێرەدا جیاوازیی نێوان کۆپیکردن و یاخوود کەڵک وەگرتن باس بکەین. مەبەستی سەرەکی لە ئاماژەکردن بەو ئەزموونانە بەو مانایەیە کە ئایا ئەو بنەما دامەزراوەیی و هەنگاوە سیاسیانەی کە ئەوان بەکاریان هێناوە دەتوانێت بۆ لەبەرچاوگرتنی تایبەتمەندی کوردستان کەڵکیان لێ وربگیرێت؟ بۆ نمونە، لە کەنەدا، ناسنامەی کۆمەڵە جیاجیاکان بە یاسا و دامەزراوە و لەڕێگەی سیستەمی فیدراڵەوە پارێزراوە. لە سویسراش بەشێکی زۆر لە هاوسەنگییە نەتەوەییەکان لە ڕێگەی دامەزراوەکان و دابەشکردنی دەسەڵاتەوە

بەڕێوە دەبرێت. لەوانەیە ئەوەی کوردستان پێویستی پێیەتی مۆدێلێکی خۆماڵیی هاوسەنگیی ناسنامە و هاووڵاتیبوون بێت کە هەرێم دەمێکە دەیتوانی لەڕێگەی دەستورەکەوە ئەم پرسەی یەکاڵا بکردایەوە.
ئەمە دەزانین کە گرفتی گۆڕینی دیمۆگرافیی کوردستان لەچوارچێوەی سات وسەوداکانی سەرانی دوو زۆنەکەی هەرێمی کوردستان کەمترین بایەخی پێدراوە. بەڵام ئایا بەڕەسمی دان بەهەرێمی کوردستاندا نەنراوە وەک هەرێمێکی تایبەت لە دەستووری عێراقی فیدراڵدا؟ بۆ نمونە ووڵاتی کەنەدا نمونەیەکی بەرچاوە بۆ نەک بەتەنیا ڕێزگرتن لە کیوبێک، بەڵام بە چۆنێتی کارکردن لەسەر درووستکردنی هەستی ناسیۆنالیزمێک کە نە نەتەوە دەسەڵاتەوە و نە بایەخی تایبەتی پێدەدا، ئازادی نیشتەجێبوون کراوەتە هۆکارێک بۆ گەشەی ئابووری ودەستگیربوونی لە هێزی کار. هەستی سەربەخۆی لەهەرێمی کوێبێکدا تاکو ئێستا لەناو نەچووە، وە زۆر هۆکار هەن بۆ ئەم خۆ پاراستنە.
بۆ نمونە، هەرکەسێک ڕوو لە کوێبێک بکات پێویستە فێری زمانی فەڕەنسی ببێت. وە بە پێچەوانەوە، ئەگەر تاکێک بیەوێت فێری زمانی ئینگلیزی بێت، هەرێمی کوبێک هیچ هاوکارییەکی مادی ناکات، ئەمە لەکاتێکدا، ئەگەر هەمان تاک بیەوێت فێری زمانی فەڕەنسی ببێت هەموو کۆمەکێکی مادی و مەعنەوەی دەخرێتە خزمەتیەوە بۆ فێربوونی زمانی فەڕەنسی. هەر بۆ خۆپارستن لە هاتنی بەلێشاوی پەناهەندەی ئیگلیز زمان، لە کویبێکدا تابلۆو ڕێنمای و ناوی شەقام و شوێنە گشتییەکان هەمووی بەزمانی فەڕەنسییە. بۆ ئەوەی مۆڵەتی کارکردن یاخوود بزنسکردنەوەت پێبدرێت دەبێت زمانی فەڕەنسی بەباشی بزانیت.
بێگومان لەگەڵ باسکردنی ئەم نمونانەدا، من و کاک هەمەریش ڕووبەڕووی پرسیاری ئەوە دەبینەوە کە ئایا شتێک هەیە بە ناوی حکومەتی هەرێمی کوردستانەوە؟ یاخوود دوو حزبی سیاسی کە کوردستانیان دابەشکردوو بەسەرخۆیاندا و بەناوی حکومەتی هەرێمەوە سەرۆوەر و حاکمن لە توانیاندا هەیە ئەو جۆرە هەنگاوانە بنێن؟
بەداخەوە لە ئێستادا هەرێمی کوردستان لەخراپترین حاڵەتی بە ئاسەیدای لەبارەی حکومڕانییەوە، بۆیە ئەگەر حکوومەتێک نەتوانێت یاسای هەبێت یاخوود بەرژەوەندی خەڵکی کوردستان ڕەچاو بکات، چۆن دەتوانێت سیاسەتی ئاوێتەکردنی مەدەنی جێبەجێ بکات. وە ئەگەر دوای ئەو هەموو ساڵە هێزە سیاسییەکانی هەرێم نەیانتوانیوە دەستورێک بۆ هەرێم ئامادە بکەن و تێیدا پێناسەی کوردستانی بوون مافی تاک دیاریکرابێت، چۆن دەتوانرێت داوای فێربوونی زمان لە نیشتەجێبووانی تازە هاتوو بۆ هەرێمی کوردستان بکرێت؟ ئەگەر لەساتوسەودای بازاڕی خانوبەرە و زەوویدا بە تەنیا سوود و قازانج لەبەرچاوبگرێت و هیچ ڕێنماییەکی سەبارەت بە پاراستنی بەرژەوەندی

گشتی نەتەوەی نەبێت، چۆن دەتوانێت ڕێگە لە گۆڕینی دیمۆگرافی بە شێوەی یاسایی بگیردرێت؟ ئەم پرسیارانە هەمووی دەچنە چوارچێوەی پرسی دەوڵەتدارییەوە بەشێوەیەکی گشتگیر کە بە نیگەرانییەکی زۆرەوە کەمترین قسەیان لەسەر کراوە..

بە دەستەواگەیشت بە وەڵامی درووست بۆ ئەم پرسانە، پێویستە چاوەڕوانی لە حیزب وەلا بنێن و بە تەنها بە بەرگرتن لە هاتنی کەسانی غەیرە کورد یاخوود هاوڵاتیانی عەرەبە لە تاستی تاکە کەسیدا سەیری ئەم گرفتە نەکەین. گرنگە بە باسکردنی قوڵ لەسەر سەقامگیرکردنی دادپەروەری، بنیاتنانی دامەزراوەی بەهێز، یاسای ڕۆشن، دادگای سەربەخۆ و بەر بە نیازێکی لەوجۆرە بگرین؟ ئەگەر پرسی دیمۆگرافی تەنیا بە شێوەی «هاتنی تاک بە هەڕەشە» ببینین، بەچوون و هەوڵەکان دەکەونە ژێر کاریگەری کاردانەوەی سەزدارییەوە. بۆیە گرنگە کوردستانی بوون و سازدانی هەستی تاکی کوردستانی بریتی بێت لە (من مافی تۆی تاک بە ڕەگەز و زمان و ئایین ڕەت ناکەمەوە؛ بەڵام تۆش نابێت مافی من بە کەمەڵەگێڕییەکی مێژوویی و سیاسی ڕەت بکەیتەوە). سازادانی ئەم تێگەیشتنە گشتییە گرنگە چونکو هەنگاوێکی سەرەکییە بۆ پێشنیازی (ئاوێتەکردنی مەدەنی) و گۆڕینی گفتوگۆ لە پرسی (کێ بێت و کێ نەبێت) بۆ پرسی چۆن مافی نیشتەجێبوون ببێتە مایەی بەهێزکردن و پاراستنی ناسنامەی کوردستانی بوون لەڕێگەی پڕۆژەیەکی نوێی دەوڵەتدارییەوە.

سەرچاوەکان:

- Schelling, Thomas C. (1960). The Strategy of Conflict. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rawls, John. (2005). Political Liberalism: Expanded Edition. New York: Columbia University Press.
- Walzer, Michael. (1983). Spheres of Justice: A Defense of Pluralism and Equality. New York: Basic Books.
- Human Rights Watch. (2003). Iraq: Forcible Expulsion of Ethnic Minorities: The Arabization of Kirkuk. Human Rights Watch.
- Human Rights Watch. (2004). Claims in Conflict: Reversing Ethnic Cleansing in Northern Iraq. Human Rights Watch.
- Kymlicka, Will. (1995). Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights. Oxford: Oxford

University Press.
- Kymlicka, Will. (2007). Multicultural Odysseys: Navigating the New International Politics of Diversity. Oxford: Oxford University Press.
- Taylor, Charles. (1994

بەکوردستانیکردنی هەرتاکێکی عێراقی کە بیەوێت لە هەرێمی کوردستان نیشتەجێبێت!.. کاوە حەسەن

ئەگەری گۆڕینی دیمۆگرافیای کوردستان لە ڕێگەی هاتنی هاوڵاتییانی عەرەب یاخوود هەرتاکێکی تر لە ناوەڕاست و خوارووی عێراقەوە بۆ شارەکانی کوردستان باسێکی داخی ڕۆژە و گشت فۆرمەکانی میدیای کوردی بەخۆیەوە سەرقاڵکردووە. ئەم سەرقاڵییەی میدیای کوردی و پلاتفۆرمە جیاکانی سۆشیال میدیا پرسی ئەگەری گۆڕینی دیمۆگرافیای کوردستانی بەسەر دوو بەرەدا دابەشکردووە.
بەرەیەک نیگەرانە و دەنگی نارەزایی بەرزکردووەتەوە پێی وایە گۆڕینی دیمۆگرافی کوردستان لە ئایندەیەکی نزیکدا ڕوو دەدات.
لە بەرامبەر ئەم بەرەیەدا بۆچوونێکی تر هەوڵدەدات لەڕێگەی پاساوی پێداویستی ئابووری و سەرمایەگوزاریی و وەبەرهێنان بە تایبەت لە بواری درووستکردنی یەکەی نیشتەجێبوون و فرۆشتنیان بە خەڵکانی عەرەب نیگەرانییەکانی بەرەی یەکەم بڕەوێنتەوە. هەر لە نێو ئەم بەرەیەی دووەمدا، جار جارە باسەکان دەکێشێت بۆ بەرچاوتەسکی ناسیۆنالیزمی کوردی و هەڵنەهاتنی چاویان بە پێکەوە ژیانی نەتەوەکان لە شارەکانی کوردستاندا.
لەم کورتە نووسینەدا ئەگەر بمانەوێ لەم دوو بەرەیە حاڵی بین، پێویستە لە نیگەرانیی و پاساوەکانی هەردوو بەرەکە وورد ببینەوە.
نیگەرانییەکانی بەرەی یەکەم ناکرێت بەهەند وەرنەگیرێت چونکو

ئەگەر ئاوڕێک لە میژووی ئەو ناوچانە بدەینەوە کە سیاسەتی گۆڕینی دیمەگرافی تێیدا ئەنجامدراوە، دەبینین نیگەرانییەکانی ئەم بەرەیە لەجێی خۆیدایە. کەم نیین ئەو ناوچانەی کە دانیشتوانەکەی بەگشتی کورد زمان بوون، بەڵام ئەمڕۆ ڕەنگە تاکوتەرا خەڵکی کوردزمانیان تێدا مابێت. بۆ نمونە، ئەگەر چەند ساڵێک بگەڕێینە دواوە و تەماشای شاری کەرکوک بکەین، دەزانین گەڕەکەکانی قادسیە و حەی واستی و ڕێی بەغدا و چەندین گەڕەکی تر بوونە مایەی گۆڕینی دیمەگرافیای شارەکە، وە ئەتوانین چەندین نمونەی ترلێرەدا ڕیز بکەین.

لەهەمان کاتدا، کارێکی زیرەکانەیە کە ئەرگویمێنتی سەرمایەگوزاری و پێکەوە ژیان فەرامۆش نەکرێت. ئەم باسە گرنگە چونکو لە کۆی دنیادا بووە تە چاو بپۆشی لە پەیداکردنی بژێوی ڕۆژانەت لە ڕێگای هەڵبژاردنی شوناسی نەتەوەیی کڕیارەکانتەوە. ناکرێت تۆ بتەوێت سەرمایەگوزاری بکەیت، بەڵام مەرجەکەت و کاڵاکەت تەنها بۆ هاوزمانەکانی خۆت بێت. بازاڕ وکار وەک بنەمایەکی سەرەکی بۆ گەشەکردنی هەر ناوچەیەک دەبێت زۆر ئازادانە بچەرخێت بێ لەبەرچاوگرتنی هەندێ تایبەتمەنی شوێنەکان کە کوردستانی باشوور نمونەیەکی زیندووە.

ڕیزکردنی ئەم دوو لایەنە و بەهەند وەرگرتنی هەردوو بۆچوونەکانیان کارێکە کە پێویستە وامان لێ بکەن بەدوای چارەسەری بنەڕەتی و بەردەستدا بگەڕێین. گرنگە چاو لەو ئەزموونانە بکەین کە ڕووبەڕووی ئەم جۆرە کێشانە بوونەتەوە یاخوود تاکو ئێستاش مامەڵەیان لەگەڵدا دەکەن.

هەموو دەزانین لە ئاکامی ڕێکەوتنەکانی دوای ڕوخانی ڕژێمی بەعس، لایەنەکانی نێودووبارە بنیاتنانەوەی عێراق، مۆدێلی حکومڕانی لە عێراقدا لەسەر بنەماکانی مۆدێلی فیدرال دیموکراسی سەریەک خستەوە. ڕاستە لە پرۆسەی بنیاتنانەوەی حکومڕانی لەعێراقدا، چەندین ساڵ بگرە تاکو ئەمڕۆش لانی کەمی پایە سەرەکییەکانی مۆدێلی فیدرال دیمۆکراسی تێدا جێکەوتە نەبووە، بەڵام دەستگرتن بەهەندی چەمکی ئەم مۆدێلەوە، ڕەنگە ڕێگایەک بێت بۆ بەرگرتن بە سیاسەت، یاخوود ترسی دیمەگرافی گۆڕینی کوردستان و شارەکانی.

تایبەتمەندییەکانی ئەم مۆدێلە زۆرن کە ڕەنگە نەتوانین لێرەدا هەموویان باس بکەین، وەلی بەئاسانی دەتوانین ئاماژە بەهەندی بوار بکەین کە لەسایەی ئەم مۆدێلەدا کەڵکی لێ وەرگیراوە بۆ پاراستن و ڕێزگرتنی دیمەگرافی نەتەوەکان و هەڵکردنیان لەگەڵ یەکتریدا بەبێ هیچ پاوانخوازی نەتەوەیەکی تایبەت. لە ئەمڕۆدا کەنەدا، ئەمریکا، ئەڵمانیا، سویسرا، نەمسا، بەلجیکا، بەرازیل، مەکسیک و ئەرجەنتین

ب□ وو□اتانی فیدرال دیم□کراسی د□ناسر□ن□و□. ب□□ام ئ□و□ی زیاتر ل□ م باس□و□ نزیک□و ئ□کر□ت ک□□کی ل□ و□ربگیر□ت، ک□ن□دا، ئ□□مان ، سویسرا و ئوسترالیای□، ه□رچ□ند□ ئ□م وو□اتان□ش ه□ری□ک ب□خ□ی تایب□تم□ندی جیاوازی ه□ی□، ئ□م□ ل□ر□دا ه□و□ د□د□ین باس ل□و چ□مکان□ بک□ین ک□ ک□م□کمان د□ک□ن ل□ چ□ن□تی مام□□□کردن ل□گ□□ پرس و ئ□گ□ری گ□□ینی دیم□گرافیای کوردستان. دیار□ ئ□ب□ت ئ□و□ ل□ب□رچاو بگرین ک□ ئ□م نموونان□ وو□اتی س□رب□خ□ن و خاو□نی د□ستورو سنووری دیاریکراوی خ□یان ه□ی□. ب□□ام ئ□م خشت□ی□ی خوار□و□ □□نگ□ □□ خ□شک□رب□ت ب□ ه□ند□ ب□رچاو □□شنی ه□ردوو لای□نی خ□مخ□ر ، چی ب□ ئ□وان□ی بانگ□ش□ی پاراستنی دیم□گرافی کوردستان د□ک□ن ، و□ چی ئ□وان□ی ک□ ب□رگری ل□ هاتنی هاو□اتیانی ع□ر□ب د□ک□ن ب□ گ□ش□ی ئابووری زیاتر و س□رمای□گوزاری ل□ کوردستاندا.

ئامانج	ئوسترالیا	سویسرا	ئەڵمانیا	کەنەدا	بوار
دیاریکردنی ژمارە و جۆری کۆچبەران.	✓	✓	✓	✓	کۆنترۆڵی کۆچبەری
دابینکردنی هێزی کاری پێویست بۆ ئابووری.	✓	بەشێوەیەکی سنووردار	بەشێوەیەکی سنووردار	✓	هەڵبژاردنی کۆچبەران بە پێی شارەزایی و پێداویستی بازاڕی کار
پێش بەدەستهێنانی مافی مانەوەی هەمیشەیی، پێویستە ماوەیەک بە یاسایی بژیت.	✓	✓	✓	✓	مەرجی نیشتەجێبوونی هەمیشەیی
دانانی مەرجی یاسایی بۆ بەدەستهێنانی هاووڵاتیبوون	✓	✓	✓	✓	مەرجەکانی وەرگرتنی هاووڵاتیبوون
ئاسانکردنی تێکەڵبوون بە کۆمەڵگا و بازاڕی کار.	✓	✓	✓	✓	پێداویستی زمانی فەرمی
دڵنیابوون لە ئاسینی دەستور، یاسا و دامەزراوە دیموکراسییەکان.	✓	✓	✓	✓	تاقیکردنەوەی زانیاری شارستانی و یاسایی
پاراستنی مافی یەکسان بۆ هەموو هاووڵاتیان، بێ جیاوازی نەتەوەیی یان ئاینی.	✓	✓	✓	✓	یەکسانی لەبەردەم یاسا
پاراستنی تایبەتمەندی زمانی، کولتووری و مێژوویی هەر ناوچەیەک.	✓	✓	✓	✓	فیدرالیزم و دەسەڵاتی هەرێمەکان
پاراستنی مافی تاکەکان لە دژایەتی جیاکاری نژادی، نەتەوەیی و ئاینی.	✓	✓	✓	✓	یاساکانی دژە جیاکاری

ئ□م چوار و□ات□ هاوب□ش□ن ل□س□ر ئ□م بن□مایان□ن ک□ئ□کر□ت ک□□کیان ل□ و□ربگیر□ت ب□ مام□□□کردن ل□ گ□□ هاتنی خ□□کی غ□یر□ کورد ب□ ناوچ□ کوردستانیی□کان:

- ت□ک□□بوون (Integration) ل□ ج□ی بن□مای ن□ت□و□یی
- ئ□و ک□سان□ی د□یان□و□ت و□کو ه□ر دانیشتووی□کی ب□رد□وامی ئ□و

وڵاتە یاخوود هەرێمە بن کە بەپێی چوون دەبێت:

- زمانی فەرمی ئەو هەرێمە یاخوود ئەو وڵاتە فێربن،
- یاسا و دەستوری ئەو هەرێمە قبووڵ بکەن بە باشی ووردەکاریەکانی بناسن،
- وەکو هەرتاکێکی ئەو هەرێمە یاخوود ئەو وڵاتە بەشداری ژیانی مەدەنی بکەن.
- پاراستنی دەستور، (کە دیارە کوردستان تاکو ئێستا نەیتوانیوە لە ماوەی ٢٣ ساڵی ڕابردوودا دەستورێک بۆ خۆی پەسەند بکات، وە ئەمە یەکێکە لە گرفتە سەرەکیەکان) و سیستمی دیموکراسی (کە ئەمیشیان بووەتە قوربانی و لەبری لە بەرچاوگرتنی بەرژەوەندی نیشتیمانی ، بەرژەوەندی حزب و شایستەبوونی شۆڕشگێڕی بوونی هێزی چەکداری حزب تاکو ئێستا بەردەوامە)
- هاووڵاتیبوون تەنها بەفەرمی ناسینی ماف نییە؛ بەڵکو بەرپرسیاریەت و پابەندبوونیشە بە یاسا و بنەما دیموکراسییەکانی ئەو هەرێمەی یاخوود وڵاتەی تێیدا دەژیت.
- فیدرالیزم و دەستبردن بۆ مۆدێلێکی لەم بابەتە تەنها هەڵبژرانێکی هەڕەمەکی نییە، ئەم سیستەمە وەک مۆدێلێکی شیاو بۆ ئەو وڵاتانە بە گونجاو بینراوە کە خاوەنی چەند نەتەوەی جیاوازن لە یەک وڵاتدا کە مافی هەریەک لەو نەتەوانە پارێزراوە لە ڕێگەی ئەم خاڵانەی خوارەوە:
- هەرێمەکان مافی پاراستنی زمان، کولتوور و ناسنامەی خۆیان هەیە.
- بۆ نموونە:
- کیبێک زمانی فەرەنسی دەپارێزێت، هاوکات کەمینەیەک شایستەی دارای و خزمەتگوزاری تایبەتی فەراهەم کردووە بۆ فێربوونی زمانی فەرەنسی، لەهەمان کاتیشدا بەربەستی یاسای و دارای زۆریش درووستکردووە کە ڕێگە نەدات زمانی فەرەنسی لاواز ببێت. ئەگەر کەسێک بیەوێت زمانی ئینگلیزی فێر ببێت دەبێت خەرجی خوێندن بدات و هیچ کۆمەکێکی دارای پێنادرێت.
- کانتۆنەکانی سویسرا زمانە جیاوازەکان دەپارێزن.
- هەرێمەکانی ئەڵمانیا بەرپرسیاری پەروەردە و کولتوورن.

ئەم جۆرە سیاسەتانە زۆرجار بە "مۆدێلی تێکەڵبوونی مەدەنی" (Civic Integration Model) ناو دەبرێن، واتە تێکەڵبوونێکی مەدەنیانە دەبێتە ڕێگایەک بۆ بەهێزکردنی نەتەوەو شوناسی هەرێمەکە یاخوود وڵاتەکە لەسەر بنەمای هاووڵاتیبوون. ئەساس و یاساکانی ئەم پرسەیش چی لەو وڵاتانەی کە باسمان لەوە کرد بریتین لە پابەندبوون بە یاساکان، زمان و بەشداریکردن لە ژیانی گشتی ئەو شوێنەی کە تێیدا تاک ژیان دەکات.

ئاشکرایە کوردستان ووڵاتێکی سەربەخۆ نییە، وە تاکو ئێستا بە هەزار و یەک شێوە پەیوەستە بە دەوڵەتی عێراقەوە. ئاشکراشە کوردستان چەندین گرفتی گەورەی تری هەیە کە بەدەستیانەوە دەناڵێت. بەڵام ئێمە بە هەر باسێک یاخوود گرفتێک، کە لەم بابەتەدا باسی مەترسی گۆڕینی دیمۆگرافی کوردستان دەکەین، گرنگە کەمێک لەدەرس و ڕابردووی چەندەتی ئالوگۆڕکردن لە دیمۆگرافیای ئەو شوێنانەی کە بەشێک بوون لە کوردستان وەربگرین. ئەگەر تاکو چەند ساڵێک پێش ئێستا لەڕێگەی سیاسەتی شۆڤێنیستانەوە دەوڵەتە یەک لە دوای یەکەکانی عێراقەوە ووردە ووردە ناوچە کوردستانییەکان لەدەست چوون، لە ئەمڕۆدا بە هۆی نەبوونی بەرچاو ڕۆشنی و بێ دەستوری و نەبوونی سیاسەتی ڕۆشن، ئەم ئاڵوگۆڕە بەخێرایەکی بەربڵاو لە لەگەشەسەندندایە. بۆیە زۆر گرنگە دوور لە پەنابردن بە نەژادپەرستی ، یاخوود بە تەنها لە بەرچاوکردنی بەرژەوەندی ئابووری و گەشەی بازاڕ و ساغکردنەوەی یەکەی نیشتەجێ بوون و کۆشک و باخچەی نیشتەجێبوون ، کەمێک لەو ڕێگاچارانە وەربگرین کە لەو ووڵاتانەدا دەستیان بە براوە بە پاراستنی دیمۆگرافیا و کەلتورو زمانی دانیشتوانە ڕەسەنەکانیان. پێویستە هەرتاکێک کە ڕوو لە شارەکانی هەرێم دەکات و دەیەوێت وەک مافێکی خۆی ژیان بکات لە کوردستاندا، پێویستە ببێت بە کەسێکی کوردستانی ڕێز لە زمان، داب و نەریت خەڵکی کوردستان و کوردستانیان بگرێت، نەک پێچەوانەکەی.

کاوە حەسەن

سەرچاوەکان:

Constitution Acts, 1867–1982 (Department of Justice Canada). The constitutional foundation of Canada’s federal system, including the distribution of powers between

Bakvis, H., & Skogstad, G. (Eds.). (2020). Canadian Federalism: Performance, Effectiveness, and Legitimacy (4th ed.). Oxford University Press.

Constitution Acts, 1867–1982 (Department of Justice Canada). The constitutional foundation of Canada’s federal system, including the distribution of powers between

Conradt, D. P. (2013). The German Polity (10th ed.). Rowman & Littlefield.

Hueglin, T. O., & Fenna, A. (2015). Comparative Federalism: A

Systematic Inquiry (2nd ed.). University of Toronto Press.
Gunlicks, A. B. (2003). The Länder and German Federalism. Manchester University Press. Galligan, B. (1995). A Federal Republic: Australia’s Constitutional System of Governmenت. Cambridge University Press.
Government of Canada – Federalism in Canada. Explains the principles of Canadian federalism, the division of powers, and the roles of the federal and provincial governments.
Linder, W., & Mueller, S. (2021). Swiss Democracy: Possible Solutions to Conflict in Multicultural Societies (4th ed.). Palgrave Macmillan.
Saunders, C. (2021). The Constitution of Australia: A Contextual Analysis (2nd ed.). Hart Publishing.
von Beyme, K. (2010). The Political System of Germany. Palgrave Macmillan.
Vatter, A. (2018). Swiss Federalism: The Transformation of a Federal Model. Routledge.
Watts, R. L. (2008). Comparing Federal Systems (3rd ed.). McGill–Queen’s University

---

ئێرانی دوای بەردومانکردن و لەناوبردنی سەرانی بازنەی دەستەڵات.. کاوە حەسەن

دوای ماوەیەک لە گرژی و بەردومانکردن، ئەمریکا و ئێران ڕێکەوتنێکی دوو مانگیان ڕاگەیاند و هەردوو سەرۆک، پزشکیان و ترامپ، لە میدیاکاندا واژووی خۆیان خستە سەر ڕێککەوتنەکە. ئەم ڕێکەوتنە کارێکی ئاسان نەبوو هەروەک ترامپ خۆی ئەم ڕاستییەی دەوتەوە لە کاتەی واژووکردنەکەدا. گەیشتن بەم ڕێککەوتنە ئاسان نەبوو لەبەر ئەوەی ئاراستەی جەنگەکە دەبوایە بچێتە قۆناخێکی ترەوە، لەلایەک ئەمریکیەکان نەیاندەویست بەردەوام بن و خۆیان

دەرگیری شەڕێکی درێژخایەنی نمونەی عێراق و سووریا بکەن، وە لەلایەکی ترەوە چونە ناو قۆناخێکی نوێی جەنگەوە لەگەڵ ئێران بە ئەمریکا ئاسان نەبوو چونکو دیمۆکراتەکان لە ئەنجومەنی پیراندا خەریکبوون پاشەکشەی گەورە بە دەسەڵاتەکانی سەرۆک کۆمار بکەن لە ڕێگەی سنووردارکرنی دەسەڵاتەکانەوە سەبارەت بە بەرپاکردنی جەنگ. ناڕازیبوونی دیمۆکراتەکان لە بەرامبەر سیاسەتەکانی ترامپدا ھەر لەسەرەتای ئەم جەنگە بە ئاشکرا بەیان دەکرا و ئەمە کاریگەری خستبوو نێوان کۆمارەکان خۆیانەوە. شکۆڤەکاران و میدیا جیھانییەکانیش دابەش ببون بەسەر دوو بەرەدا سەبارەت بەوەی کە کە براوەی سەرەکی دەبێت لە گشت گرژی و وێرانکارییەکاندا کە ئەنجامدرا لەلایەن ھەردووبەرەی شەڕکەرەوە. لە نێو کوردستانیانیشدا ئەو شەڕە شرۆڤەی زۆری بۆ کرا تاکو ئاستێک کە زۆرێکمان لەسەرەتای ئەم جەنگەدا لەو باوەڕەدا بووین کە دوای کوشتنی کەسە یەکەمەکانی ئێران، بەتایبەت خامنەیی و کەسە توندڕەوەکانی دەوروبەری لەناوەندی بازنەی دەسەڵاتدا، ئاکام و مەبەستەکانی ئەو جەنگە شێوەیەکی فیزیکی بە کۆتایی کۆماری ئیسلامی دێت. بە واتایەکی تر، روخانی دەزگاکانی دەوڵەتی کۆماری ئیسلامی و ئاواکردنی مۆدێلە سیاسیەکەی. ئەم چەند دێڕەی سەرەوە گوزەرێک بوو سەبارەت بە جەنگی ئەمریکا دژی ئێران و بەربەست و کاریگەرییە سەرەکییەکانی. بەڵام ئەوەی گرنگە لەم ڕۆژانە پرسیاری زۆرینە ئەوەیە کە ئایا چارەنووسی کۆماری ئیسلامی و جومگە گرنگەکانی نێو بازنەی حکومڕانییەکەی چۆن دەبێت؟. بە وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە، دەکرێت ئاماژە بە چەند گریمانێک بکەین کە چانسی ڕوودانیان ھەیە ببنە مایەی ئەوەی کە سیمای مۆدێلێکی نوێی حکومڕانی لە ئێراندا دەربکەوێت.

گریمانەی یەکەم:

لە ئێستادا کۆمەڵگای ئێرانی بەشێوەیەکی بەرچاو نەفرەت لە دەسەڵاتدارێتی دینی و کۆماری ئیسلامی دەکات، وە بە لەناوچونی کەسە سەرەکییەکان و ڕابەری گشتی کۆماری ئیسلامی ئێران، ئەستەمە مۆدێلی حکومڕانی ئێران بتوانێ وەک پێشوو بمێنێتەوە و لەسەر سیاسەتە توندەکانی پێشووی بەردەوام بێت. ئەم ڕق بێزارییەی خەڵک مۆدێلی حکومڕانی ئێستا ناچاردەکات ئاڵوگۆر لە شێوەی دەسەڵاتدارێتی خۆیدابکات ئەگەر بیەوێ بمێنێتەوە.

گریمانەی دووەم:

ئێرانێکی وابەستە بە دنیای دەرەوە و دووبارە کرانەوەو ھەڵگرتنی شەرت وبەندە ئابوورییەکان لەسەری لە لایەک، وە لەلایەکی ترەوە چوونە

ناوەوەی کۆمپانیا جیهانییەکان و ڕەهاکردنیان لە کارو چالاکی سەرمایەگوزاری بازرگانیکردندا دەبنە مایەی کرانەوە و کەمڕەنگکردنەوەی ڕۆڵی ئەو نوخبەیەی کە باڵادەست و کاریگەر بوون لە زەمانی بوونی ڕەهبەر و بازنەی دەستەڵاتدارێتی توندڕەوەکانی کۆماری ئیسلامیدا. بەو پێیەی بازاری ئازاد و سەرمایەگوزاری بەبێ سنووردارکردنی دەستەڵاتەکانی دەوڵەت و سیاسەتمەدارن ناتوانێ کارا و سوودمەند بێت، دەستەڵات لە زۆرێک لە لایەنەکانی ژیانی خەڵکەس بە نەخش دەبێت . لە هەمان کاتدا دەستەڵات زیاتر دەکەوێتە ژێر کاریگەریەکانی بازاڕەوە. ڕەهبەرانی سیاسی بازنەی دەستەڵاتدار توندڕەو ناچار دەکرێن لە جومگەی دەستەڵاتدا نەمێننەوە کە هەر ئێستا سەرتاکانی ئەو پاشەکشەیە باسی داخی ناوەندە سیاسی و هێزە نێو دەوڵەتییەکانە.

گریمانەی سێیەم:

ئالوگۆڕی مۆدێلی حکومڕانی لە ڕێگەی هاتنە مەیدانی خەڵکی ئێران بە ئاڵوگۆڕکردنی دەستەڵاتی کۆماری ئیسلامی ئێرانەوە. پێش لێدانی ئەمریکا، تەواوی خەڵکی ئێران خوازیاری ئاڵوگۆڕ و باشترکردنی گوزەرانیان بوون. نهێنییەک کە تەواوی دەستەڵاتەکانی لەسەر وەستاوە موتمانە و گوێ ڕایەڵی خەڵکە لە بەرامبەر حکومڕانیدا. ئەم پەیوەندیە بە تەواوی پچراوە لە ئێستادا لە ئێران تەنها شتێک کە دەستەڵاتەکەی هێشتووەتەوە زەبرو زەنگەکانەتی لەڕێگەی دەزگا سەرکوتگەرەکانیەوە ئەنجام دەدرێن. ئێرانێکی کەم برسی تر و بەستراو بە دنیای دەرەوە، پرۆسەی ئاواکردنی شێوازی حکومڕانی توندڕەوکانی نێو دەستەلاتی ئێستا خێرا تر دەکات.

بەدیهاتنی هەریەک لەم گریمانە بە بەرژەوەندی خەڵکی ئێران دەشکێتەوە، وە ئەگەریش هیچ یەکێک لەم گریمانانە ڕوو نەدەن، دوای ئەم گرژیانە ئێران و مۆدێلی حکومڕانییەکەی دەچنە قۆناغێکی نوێوە کە کە زۆر لەوەی پێش کوشتنی خامەنەئی جیاواز تر و شلوشاو تر دەبێت.

کاوە حەسەن
21/6/2026